

MAGYAR RENDI MOZGALMAK ÉS AZ OSMÁN BIRODALOM A 17–18. SZÁZAD FORDULÓJÁN

A fejlett európai államok rendi küzdelmektől nehézkes monarchiáiban a 18. században ideális uralkodói formációként tekintettek a távoli Oszmán Birodalom zsarnoki, de látszólag gördülékenyen működő uralmi berendezkedésére. Nem csak a hivatalos politikusok gondolkodtak el a két rendszer különbségén, hanem az európai ember elvágyódása egy távoli ismeretlen világ felé romantikus fényt is kölcsönzött az egzotikus keleti birodalomnak. Goethe híres *West-östlicher Diwan*¹ című költeményei az európai ember ábrándjait fogalmazták meg a tiszta Kelettel szemben. Másképpen látta ezt például Joseph von Hammer-Purgstall, aki éveket (1789–1804) töltött Isztambulban, ahol a Habsburg Birodalom követségi tolmácsa volt. A kiváló és monumentális tíz kötetes Oszmán Birodalom története hetedik kötetének bevezetésében arról értekezik, hogy ezennel fellélegezhet a történelmet író és olvasó,² hiszen lassan lezárul a testvérgyilkosságokkal, gyermekadóval jellemezhető, kegyetlen kor, s ezt felváltja a műveltséget, szépséget pártoló időszak. Lázár Gyula,³ aki Baranyi Decsi Sámuel után másodszer foglalta össze magyarul Oszmán Birodalom történetét elfogadható színvonalú kompilációjában, ugyanezt az ítéletet úgy egészíti ki, hogy lehanyaglott az oszmánok fényes hadi csillaga, mely ezután csak ritkán tudott előtörni a vastag felhők mögül.

A történelem menete úgy hozta, hogy Magyarország szinte végigjárta az Oszmán Birodalommal azt az utat, amelynek során a hatalma zenitjén álló hatalomból „Európa beteg embere” lett. I. Szülejmán szultán magyarok feletti győzelmei, s a Habsburg Birodalom ellenállása következtében a magyar nemzet két nagyhatalom közé szorulva mind a két szembenálló fél oldalára sodródott. Magyarország önálló államiságának elvesztése után a felelős politikai elit mindkét hódító előrenyomulásából saját céljainak elérését remélte, valamelyik fél oldalán kereste a kibontakozást. A magyar történelem jó néhány példát hoz arra, hogy a tartós kétoldali nyomás a helyi politikai erők számára lehetővé teszi, hogy a két nagyhatalom érdekeit kifürkészve saját helyzetüket is javíthassák. Különösen érdekes ez akkor, amikor a 17. század második felében, különösen I. Lipót német-római császár és magyar király vezetésével megindult az egységes

---

¹ JOHANN WOLFGANG GOETHE: *West-östlicher Diwan*. Baden-Baden, 1988.

² JOSEPH HAMMER-PURGSTALL: *Geschichte des Osmanischen Reiches*. VII. Pest, 1. „Endlich kann der Schreiber und Leser osmanischer Geschichte freyer aufathmen von dem erstickenden Brodem der Blutfall.”

³ LÁZÁR GYULA: *A török birodalom története*. Nagy-Becskerek, 1890.

Habsburg Birodalom kialakításáért folyó küzdelem.⁴ A magyar nemesség mindig rossz szemmel nézett arra a hatalomra, mely az ő féltve őrzött privilégiumait, mint például az adómentességet, csökkenteni kívánta. A forgatókönyv közel száz évig nem változott, amikor Bécs – sokszor jogosan – a Birodalom egysége érdekében fellépett a magyar arisztokráciával szemben, azok nagyobb köznemesi rétegre támaszkodva attól sem riadtak vissza, hogy az „ösellenségnek” tartott Oszmán Birodalom védőszárnyai alá húzódnak.

A Habsburg Birodalom abszolutisztikus törekvései és az ellenreformáció következtében a 17. század második felére magyar rendi társadalom teljes spektrumában szembekerült a bécsi udvarral.⁵ A 17. század második felében és a 18. század elején öt olyan mozgalmat ismerünk, amelyek a Habsburg hatalom ellen irányultak. Mindezen mozgalmak közös jellemzője, hogy előbb-utóbb valamilyen kapcsolatot kerestek az Oszmán Birodalommal. A magyar rendek, akik az abszolutista államtól védtek nemesi, rendi előjogaikat, illetve a katolikus újjászületéstől a protestáns felekezetüket, egy olyan birodalom védnöksége alá próbáltak kerülni, amelyik az európai abszolutizmusnak egyfajta mintát adott. Ugyanakkor az Oszmán Birodalomban mint soknemzetiségű és vallású államban, a magyartól eltérő vallási-kulturális közeg létezett, ahol az iszlám jelentette a hatalom szervezeti keretét és legitimációját. Fel kell vetni a kérdést, hogy egy olyan teljesen más struktúrájú állam, mint az Oszmán Birodalom, amely a közel keleti iszlám birodalmiság szellemében szerveződött, nem ismerte a feudális birtokok örökölhetőségét és a magántulajdon szabadságát is csak erősen korlátozott formában fogadta el, vajon mit érthetett meg a magyar nemesség politikai indítékaiból.

Az oszmán állam politikusai nem írtak naplót, visszaemlékezéseket; sőt az oszmán birodalom levéltári forrásadottsága is inkább a gazdasági iratok területén értékelhető, míg politikai tartalmú, különösen a belső döntéshozók véleményét tükröző okmányok ritkán bukkannak fel.⁶ Így tehát a (közel) kortárs elbeszélő forrásokra fogok építeni, s ahol lehet, az elbeszélő forrásokat okleveles adatokkal szembesítem. Három munkát tekintettem át a fenti céllal: Findiklili Mehmed Aga (Szilahdár): Szilahdár tarihi (Szilahdár történeti műve);⁷ Mehmed Rásid: Tarih-i Rásid (Rásid történelmi

---

⁴ PÁLFFY GÉZA: A tizenhatodik század történelme. Budapest 2000. 102–104; R. VÁRKONYI ÁGNES: Három évszázad Magyarország történelmében. I. 79–81.

⁵ ÁGOSTON GÁBOR–OBORNI TERÉZ: A tizenhetedik század története. Budapest 2000. 202–210; A rendi mozgalmak történetének talán legjobb összefoglalása BENCZÉDI LÁSZLÓ: Rendiség, abszolutizmus és centralizáció a 17. század végi Magyarországon (1664–1685). Budapest 1980.

⁶ A források közül a nagyvezíri előterjesztésre ld. FODOR PÁL: Szultán, birodalmi tanács, nagyvezír. Változások az oszmán hatalmi elitben és a nagyvezíri előterjesztés kialakulása. in: A szultán és az aranyalma. Budapest 2001, 45–66.

⁷ SILAHDÂR FINDIKLILI MEHMED AĞA: Silahdâr tarihi. I–II. İstanbul, 1928. A szerzőt eredetileg Hodzsazâde Mehmed Ağának hívták, aki 1658. decemberében született, s 1723-ban hunyt el. Findiklili előnevét Isztambul egyik elővárosáról kapta, ahonnan származott. Egész életét a Portán töltötte el, ahol szülfi baltadzi (kénes sárga színű alabárdos), majd bosztándzi (kertész), seferli, bülend agaszi, csokadâr és legutóbb Silahdârâ nevezték ki, ami után hamarosan nyugállományba

műve);⁸ Defterdár Szári Mehmed Pasa: Zübde-i vekájját (A történetek esszenciája).⁹ A szerzők egész életükben, vagy annak nagyobb részében portai szolgálatot teljesítettek. Véleményük a kor török politikai elitjének a szemléletét tükrözte.

Az első vizsgálandó esemény a Wesselényi Ferenc nádor által kezdeményezett ún. nádori összeesküvés. A Habsburg seregek 1664. évi győzelme után létrejött vasvári béke a kortárs magyar politikusokat olyan mértékben háborította fel, hogy szervezkedésbe kezdtek. Szári Mehmed pasa az 1092-es (1681) évnél tudósít a Wesselényi-mozgalomról. Szerinte szokás volt, hogy a magyar előkelők, akik korábban saját országokkal bírtak, mint például a Zrínyiek és a Batthyányak, Jézus születése napján Bécsben gyűlnek össze. Abban az évben, amikor az Oszmán Birodalom Krétán Kandiát ostromolta (H.1078/ Kr. u. 1667–1668), Lipót császárnál ünnepeltek a magyarok, aki őket a vallásuk elhagyására és a katolikus hit elfogadására hívta fel. Félő volt, hogy ha ezt visszautasítják, akkor kivégzik őket, ezért arra hivatkoztak, hogy a többi magyar úrral is meg kell tárgyalniuk a dolgot, s hazatértek. Ezután megállapodtak abban, hogy az Oszmán Portához fordulnak, bejelentik, hogy elfogadják a Porta fennhatóságát, s a német császár óhaját visszautasítják. Zrínyi Péter embere ajándékokkal Boszniába, Banja Lukába érkezett. Mivel Köprülüzáde Fazil Ahmed pasát a kandiai ostrom kötötte le, a követet Banja Lukában várakoztatták, aki ott el is hunyt. Így nem tudtak a magyarokon segíteni. Ugyanakkor Batthyányt (Bakánoglu a szövegben, ami szerző tévedése Frangepán Ferenc helyett – P. S.) bebörtönözték, aki a tervet a császárnak is elárulta. Többen a szervezkedők közül visszatértek a császár oldalára. Zrínyi Péter gyermekeinek csak egy várat hagytak meg, a többibe bánokat rendelték.¹⁰

A fentiekből kitűnik, hogy a krónikáíró a nádori összeesküvést, s az utána következő fegyveres felkelést, majd Nádasdy Ferenc, Zrínyi Péter és Frangepán Ferenc kivégzését erősen tömörítette, keverte. Különösen figyelemre méltó, hogy a Portán mennyire nem voltak tisztában a magyar arisztokrácia vallási viszonyaival.

Szilahdár a korszak tárgyalását a magyar lakosság vallási felosztásának tárgyalásával kezdte el. Szerinte a magyar nép két pártot alkot, az egyik a bálványimádó (*putpereszt*), a másik a nem bálványimádó (*puta tapmaz*). A krónika kiadója, Ahmed Refik

---

vonult. FRANZ BABINGER: Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke. Leipzig 1927, 253 (továbbiakban: GOW).

⁸ MEHMED RÁŞID: Tarih-i Râşid. I–VI. İstanbül, 1282H/1865K.; A szerző Isztambulban, egy Malatyából származó Molla Musztafa nevű kádi fiaként született. A fővárosban tanult, majd 1714-ben átvette a birodalmi történetíró tisztségét. Ezt a posztot visszahívásáig, 1721-ig betöltötte, amikor is Aleppo kádija lett. A perzsiai követsége idején már mint Mekka kádija szerepelt. 1730-tól isztambuli kádi, majd anatóliai hadbíró tisztségét törtötte be, 1735-ben hunyt el Isztambulban. Krónikája Naima híres történeti művének folytatása, ld. GOW, 268–269.

⁹ DEFTERDAR SARI MEHMED PAŞA: Zübde-i vekayiât. Tahlil ve metin. (1066–1116/1656–1704) Kiadta: DR. ABDULKADIR ÖZCAN, Ankara 1995. 124. Türt Tarih Kurumu; A kiadás bevezetője (XVII–XXXII. o.) szerint nagyon fiatal korától a Portán dolgozott, előbb a rúznáme-i evvel hivatalban, majd hétszer volt defterdár. Utolsó beosztásában Szelánik (Tesszaloniki) védője volt, ahonnan a veszthelyre kísérték.

¹⁰ DEFTERDAR SARI MEHMED PAŞA, 124.

lábjegyzetben jelezte a török olvasónak, hogy az elsők a katolikusokat, míg a másik csoporton a protestánsokat kell érteni.¹¹ Sajnos a mai török szakirodalomba is beszivárgott ez a leegyszerűsítés, miszerint a Habsburg-ellenes nemesi ellenzék protestáns volt.¹² Annak ellenére történt ez, hogy a magyar szakirodalmat is alaposan ismerő Tayyib Gökbilgin két tanulmányában érintette a Thököly és Rákóczi szabadságharcok történetét.¹³ Köztudomású, hogy a mozgalom arisztokrata vezetői túlnyomó többségben katolikusok voltak, s csak a szervezkedők köznemesi szárnyán találunk protestáns túlsúlyt.

Figyelemre méltó, hogy Szári Mehmed pasa a mozgalom földrajzi elhelyezésekor az Erdélytől nyugatra eső országrészt Orta Madzsarnak (Közép-Magyarországnak) nevezte. Ezzel az elnevezéssel kifejezte, hogy a két magyar terület, a királyi Magyarország és Erdély között létezett egy harmadik, magyarok irányítása alatt álló földrajzi-politikai egység is.¹⁴ A mai török történetírás elsősorban İsmail Hakki Uzunçarşılı művéből merít,¹⁵ aki a tárgyalt korszakra és eseményekre – az oklevelek mellett – elsősorban Szilahdár Mehmed Aga és Rásid munkájából használt adatokat. Szerinte I. Lipót császár idején nagy nyomás nehezedett a magyarokra. A protestáns lakosságot vallási és nemzeti érzületében sértették meg. A felkelők előbb Franciaországhoz fordultak, azonban elutasító választ kaptak. A mozgalom okát vallási ellentétekben kereste, szerinte a két magyar felekezet is egymásra rontott. Név szerint csak Nádasdy Ferencet említette meg mint a lázadás beárulóját, akit később kivégeztek.¹⁶ A bemutatott források és az idézett feldolgozás nem tértek ki arra, hogy a Wesselényi-mozgalom illetve a felkelés miként rendezte volna viszonyát a Portával.

A magyarok mozgalma a spanyolok kezén lévő Flandria megszállására készülő XIV. Lajos francia királynak ütköztetését jelentett I. Lipóttal szemben. Amint kiderült, hogy Lipót nem lép be a háborúba, a franciák meg is szakították a tárgyalásokat a magyarokkal.¹⁷ A francia politika kivonulásával természetesen erősödött a hagyományos török orientációt képviselők csoportja Magyarországon, s ezután az oszmánok jelentették a mozgalom legfőbb nemzetközi kapcsolatát. A török szövetség (illetve a be-

---

¹¹ SILAHDÁR I., 741.

¹² PROF. DR. YAŞAR YÜCEL – PROF. DR. ALI SEVİM: Türkiye tarihi. 3. Ankara, 1991. 173.

¹³ TAYYIB GÖKBILGIN: Rákóczi Ferenc II. ve osmanlı devleti himayesinde Macar Mülteciler. In: Türk – Macar kültür münasebetleri ışığı altında II. Rákóczi Ferenc ve Macar mültecileri.; Thököly İmre ve Osmanlı – Avusturya ilişkilerindeki rolü. Birinci ölüm (167?–1682). Symposium on Rákóczi Ferenc II and the Hungarian Refugees in the Light of Turco – Hungarian Cultural Relations (31 May–3 June 1976) University of İstanbul, the Faculty of Letters. İstanbul, 1976. 1–17, 180–210.

¹⁴ A törökök hódoltságot általában nem számították a magyar állam részének, bár földrajzi értelemben Magyarországhoz tartozónak vallották, erre vö. FEKETE LAJOS: A hódoltság-kori törökség Magyarországra vonatkozó földrajzi ismeretei. (Első közlemény.) Hadtörténelmi Közlemények 31 (1930) 6–7.

¹⁵ Ld. İSMAİL HAKKI UZUNÇARŞILI: Osmanlı Tarihi. III/2. Ankara 1954.¹; vö. még YÜCEL–SEVİM 3, 173–174.

¹⁶ UZUNÇARSILI, III/2. 73–74.

¹⁷ BENCZÉDI, 1980. 18.

hódolás) programja Wesselényi 1666. augusztus 27-én kelt leveléből derül ki, amely a Portára menő erdélyi követ instrukcióját tartalmazza. Ez volt az első, általam ismert kísérlet arra, hogy a magyar fél a kívánságait egy több pontból álló szerződéslevelével (ahdnáme) tervezetbe foglalva nyújtsa át a Portának. Ebben adófizetést fogadott el Wesselényi nádor, ezt maximum 100 ezer tallérban kötötte ki, s annak megfelelően csökkent volna az összeg, amennyivel kedvezőtlenebb feltétellel fogadta volna el a szultáni udvar a magyar tervezetet. A hódolt helyek adója a korábban meghatározott mértékű maradt volna, és a török nem szólt volna bele a nemesi birtoklásba, fegyverviselésbe, költözködésbe. Követelték továbbá, hogy a török ne szóljon bele az ország belső ügyeibe, szabadságait, szokásait tartsa meg. A Porta ne akadályozza a királyválasztást, s a török szultán ne kényszerítse az országot annak szándéka nélkül hadakozásra. Kérték, hogy Magyarország a befizetett összeget – a Habsburg Birodalomban szokásos módon (akik a 16. században a Portára fizetett évi 30 ezer aranyat *Ehrengeschen*nek nevezték)¹⁸ – ne adónak, hanem ajándéknak nevezzék. Wesselényi elképzelése szerint a szultán a kiadandó ahdnáméban ne Magyarország uraként, hanem patrónusaként szerepeljen.¹⁹ Mivel a vasvári béke után a török–Habsburg viszony rendeződött. A kereskedelmi szerződés létrejött és a keleti *Handelskompanie* megalapítása után a Habsburg Birodalom érdeke a béke fenntartása és a jól jövedelmező kereskedelem volt, így tehát a behódolás tervével a magyar rendek az önvédelmet és megmaradást kívánták biztosítani.²⁰ Véleményem szerint e felterjesztés nagyon fontos a magyar rendi mozgalmak és a Porta viszonyának értelmezésekor. Bizonyos, hogy mind a Thököly Imrének átadott szultáni ahdnáme, mind pedig a Rákóczi-szabadságharc alatt keletkezett hasonló tervezetek a fenti okmánnyal *rokonságban* vannak.²¹

¹⁸ ERNST DIETER PETRITSCH: Tribut oder Ehrengeschenk? Ein Beitrag zu den habsburgisch-osmanischen Beziehungen in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts: Archiv und Forschung. Das Haus-, Hof- und Staatsarchiv in seiner Bedeutung für die Geschichte Österreichs und Europas. Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit 20 (1993) 49–58.

¹⁹ DEÁK FARKAS: A bújdosók levéltára. Budapest 1888. 227–232; BENCZÉDI, 1980. 20.

²⁰ BENCZÉDI, 1980. 20.

²¹ A Thököly-ahdnámét alább részletesen elemzem, a Rákóczi-szabadságharc idején 1705. október 26. vagy 27-én keletkezett Pápay János követutasítása, akit a fejedelem a Portára küldött, hogy szövetséget kössön az oszmán birodalommal. Ekkor Rákóczi titkos kancelláriáján összeállítottak egy öt pontból álló ahdnáme tervezetet: A kancelláriai fogalmazvány: Dunamelléki Református Egyházkerület Levéltára. Ráday család levéltára. Ráday I. Pál iratai. Kancelláriai iratai. Külpolitikai iratai. IV. d/2–13. (Diplomáciai kapcsolatok a török Portával. 1703–1710.) (továbbiakban: Ráday lt. IV. d/2–13.) 8. sz. p. 33–40; Kiadta: BENDA KÁLMÁN–ESZE TAMÁS–MAKSAY FERENC–PAP LÁSZLÓ (sajtó alá rendezte – ~): *Ráday Pál iratai 1703–1706*. Ráday Pál iratai I. (továbbiakban: RÁDAY I.) Budapest 1955. 449. A második kísérletre, hogy a magyar felkelők a Portával szövetségi viszonyt alakítsanak ki 1709 tavaszán került sor. Ekkor egy 10 pontból álló ahdnáme tervezettel álltak elő, ekkor is eredménytelenül. THALY KÁLMÁN: Történelmi naplók (1663–1719). Budapest 1975. 252–256. MHHS XXVII.; Ráday lt. IV. d/2–13. 10. sz. p. 49–51; Az erdélyi rendeknek 1687. decemberében kiadott ahdnáme pontjai: Arhivele Naționale ale României, Direcția Generală, Documente Turcești (ANR DG-București Doc. turc.) XXIX/2362. Kiadása: TAHSIN GEMIL: Relațiile Țărilor Române cu Poarta Otomană în documente turcești (1601–1712). Bucu-

A második vizsgálandó eseménysor a kuruc támadások ideje, amikor a felkelő magyar arisztokraták kivégzése után és a Habsburg csapatok túlkapásai, illetve magyar lázadók vagyonának lefoglalása miatt sokan Erdélybe menekültek. A bujdosók hamarosan fegyveres mozgalmat indítottak a Habsburg uralom ellen. A tulajdonképpeni országos jelentőségű katonai ellenállás csak ekkor kezdődött. Az ismertetett török krónikák ezekről az eseményekről hallgattak, illetve Thököly Imre szerepét hangsúlyozták olyankor is, amikor még biztosan nem volt az események résztvevője. Szilahdár Thököly apját, Istvánt név szerint nem említette, ehelyett egy DWDWQ formában fennmaradt romlott nevet, illetve még valószínűbben, tisztséget jelölő szót használt, amely talán a *ducius*, *duca* (latin, olasz = vezető, herceg) eltorzított formája. Mivel a török krónikás azt hitte, hogy az ún. Közép-Magyarország mindig is önálló terület volt, Thököly Istvánt Közép-Magyarország királyának nevezte. Arról viszont jól értesült, hogy a család kereskedelemmel (a szövegben lókereskedő áll marhatózsér helyett!) szerezte a vagyonát, s birtokainak központját, Késmárk városát is megemlíttette.²² A „késmárki” nemesi előnév később is gyakran előfordul a Thökölynek írt török levelekben. Szilahdár szerint a magyar menekültek hívták maguk közé Thököly Imrét, hogy vezetése alatt megvédhessék magukat a Habsburg csapatoktól.²³ A török szakirodalomban krónikásaikra alapozva említik,²⁴ hogy Thököly már 1672-ben személyesen megkereste a jenői beglerbéget, Dzserráh Kaszim pasát, s közvetítését kérte, hogy Erdély típusú vazallus államnak ismerjék el a Felvidéket. Uzunçarşılı szerint minden csak azon múlt, hogy Kaszim pasa nem tartotta megbízhatónak a magyarokat. Szerinte 1675-ben Isztambulig jutottak el Thököly követei, a törökök azonban ekkor is visszautasították a magyar ajánlatot.

Nem tudom, hogy Thökölynek volt-e köze az 1671. nyarán megismételt követjáráshoz, amikor a Habsburg megtorlás elől menekülők küldtek embereket Portára. Ezek évi 50 ezer tallér adót ígértek, és 5 ezer főnyi török segédhad kérése mellett a behódolást vállalták. A szultán oltalmáról biztosította őket, s a részletek megbeszélésére a budai pasához irányította őket. A menekültek azonban ekkor sem kaptak közvetlen katonai segítséget. A Porta a lengyel nemesi köztársaság ellen készült, mivel a kozákok fellépése miatt háborús konfliktus alakult ki. A nyugat-ukrán területeken élő kozákok Lengyelországtól akartak elszakadni, s elfogadták a szultán fennhatóságát.²⁵ Hamaro-

---

reşti, 1984. 374–376; BOA (İSTANBUL) Divan-i hümayun Nâme defteri 5. 14–17; AHMET REFIK (Ahmed Refîq): Memâlik-i ‘Osmâniyede qrâl Râçoçi ve tevâbi’i (1109–1154). İstanbul, 1333(H)11–14.; Gemil, 1984. 376–378.

²² SILAHDÂR I, 742.; UZUNÇARŞILI III/2. 74–75.

²³ SILAHDÂR I. 742.; UZUNÇARŞILI III/2. 75.

²⁴ GÖKBILGIN, 1976. 3.

²⁵ BENCZÉDI, 1980. 58; Megjegyzendő, hogy a kozák hetman, Dorosenko elfogadta a szultáni fennhatóságot, a török vazallus státusát. Bizonyos mértékben a helyzet hasonló volt, mint a Habsburgok ellen küzdő kuruc mozgalom esetében. Nem találtam adatot, hogy a kurucok példaként tekintették-e a kozák mozgalmat, vagy sem, de a megoldás hasonlósága arra utal, hogy lehetett valami kapcsolat köztük. Ugyanez érvényes a Porta kuruc és kozák politikájára is.

san Dorosenko kozák hetman az orosz cár védelme alá helyezte országát, amelyből ismét háború keletkezett. Az 1680. évi orosz–török béketárgyalások híre mellett Bécset erősen nyugtalanította, hogy a Porta nem akarta megerősíteni a lejáró vasvári békét.²⁶

Mivel az Oszmán Birodalom nem indult a bujdosók védelmére, azok az 1679-es krasznai gyűlésen csak a szabad vallásgyakorlat elérését tartották fontosnak, a behódolást nem erőltették. Apafi Mihály erdélyi fejedelem bizalmasa, Teleki Mihály kővári kapitány, ugyanakkor felszólította Thökölyt, hogy ne álljon el a szultán hűségétől, hiszen az oroszokkal kötött béke után bizonyosan ide fordul a török had.²⁷ Apafi már 1679. október 6-án arra kérte a váradi pasát, hogy fogadja el a bujdosók vezérének Thökölyt,²⁸ aki egy török csausszal való 1680. februári tárgyalás után kötötte a Portához további életét.²⁹ A döntő fordulatot a Radzinban megkötött orosz–török béke hozta el (1681. február 11.). 1681 márciusában a nógrádi Mehmed aga, a híres Csonka bég látogatta meg Thökölyt. Ekkor írta a kuruc generális híres fogadalmát Ibrahim budai pasának: „Én mindazonáltal, ha mind labanccá lesznek is, s csak egyedül maradok is, a Fényes Portához való hűségemben ... mindvégig állhatatosan megmaradok, attól el nem szakadok.”³⁰

Tehát nem pontos Uzunçarşılı megállapítása, miszerint Thököly ajánlkozását a Portán csak 1682 nyarán hallgatták volna meg. A hatalma csúcspontján álló kuruc királyt egy szultáni kinevező levéllel (*berát-i hümayún*)³¹ és egy 14 pontból álló szerződéslevéllel (*ahd-náme-i hümayún*) ismerte el a Porta Közép-Magyarország fejedelmének.³² Ez utóbbi okmány, bár fordításban megtalálható a magyar levéltárakban is, elkerülte a kutatók figyelmét. Mindenki úgy vélte, hogy a Hammer-Purgstall által kiadott kinevező okmány felel meg Thököly ún. ahdnáméjának (szerződéslevelének). A doku-

---

²⁶ GOR VI, 1830. 360.; EUDOXIU HURMUZAKI: Fragmente zur Geschichte Rumänien. III. Bukarest, 1884. 322–323; BENCZÉDI, 1980. 98.

²⁷ BENCZÉDI, 1980. 111–113; GERGELY SÁMUEL: Teleki Mihály Levelezése. (TML) VIII. Budapest, 1926. 518.

²⁸ SZILÁDY ÁRON–SZILÁGYI SÁNDOR: Török-Magyarokri Államokmánytár (TMÁOT) VI. Budapest 1871. 72.

²⁹ „ha Isten után az török fegyvere minket haza nem viszen, az én itiletem szerint keresztény királyok alkalmatosságával vékonyan reménlhetni szabadulásunkat...” DEÁK FARKAS: Thököly Imre levelei. Budapest 1882. 114.

³⁰ MOL. Esterházy nádor iratai, 674/6609. Idézi: Benczédi, 1980. 114.; Csonka bég látogatása: ANGYAL DÁVID: Késmárki Thököly Imre. Budapest, 1888. 232–233.

³¹ ÖStA HHStA Türkische Urkunden 1682. július 26.–augusztus 23. / 1093. Şabân hónap, német fordítása: GOR VI. 731–732.

³² Göttingen, Turcica 30. 51v–52v; ZDENKA VESELÁ-PRĚNOSILOVÁ: Quelques chartes Turques concernant la correspondance de la Porte Sublime avec Imre Thököly. Archiv Orientální (AO, Praha) 29 (1961) 553–556. és 566–568; AHMET REFIK: Türk hizmetinde kiral Tököli Imre (1683–1705). Orta Macar Kıralı Tököli Imre'nin Türkiye'de geçen hayatına dair Hazinei Evrak vesikalarını havidir. İstanbul, 1932. 8–10. Muallim Ahmet Halit kitabhanesi.

mentum török szövegét a magyar kutatók figyelmen kívül hagyták. Francia fordítását és arab írásos szövegét Zdenka Vesela-Přenosilová adta ki.³³

A tizennégy pont a következő témakörökben szabályozta a török birodalom és a Thököly Közép-Magyarországa közötti viszonyt.

Az első témakör a hatalom legitimációja, Thököly halála esetén az örökösödés kérdése volt. Thökölyt, aki „magas birodalmam iránt sokat fáradozott és törekedett, s iránta mindig hűségét és őszinteségét mutatott”, a szultán védelme alá vette. Kiemelte az okmány, hogy a kuruc király Bethlen Gábor rokonságához tartozik, aki a 17. század első harmadában jelentős területeket csatolt erdélyi fejedelemségéhez török támogatással. Az irat szerint a szultán a közép-magyarországi fejedelem esetében is Erdélyhez hasonlóan jár el a fejedelem megerősítésekor: Thökölyt „Közép-Magyarország népének szép választása és könyörgései alapján [...] Közép-Magyarország királyának” nevezi ki. Zrínyi Ilona is belekerült a szultáni ahdnáméba, aki Zrínyi Péter, a lipóti abszolutizmus ellen szervezkedő magyar felkelők egyikének lánya volt. Török felfogás szerint Zrínyi Péter mártíromsága a szultán érdekében született áldozat, amiért az Oszmán Háznak kötelessége az árván maradtakat, sőt azok házastársait is megvédeni. Az ahdnáme szabályozta az örökösödés rendszerét is. Thököly halálakor azt, „akit Közép-Magyarország a királyságra óhajt, a magyar nemzet szép választásán keféstül jelöljék ki, s jelentsék be magas Portámra. De a pápisták (*pâpîšta*) közül senkit se fogadjanak el a magyar királyságra. Ha valaki pápistává válnék, s a magyar királyságot mégis kérelmeznék, magas birodalmam támogatásával ebben akadályozzák meg és ezt ne engedjék.” Különösen érdekes, hogy milyen határozottan katolikusellenes volt a török felfogás. Ennél a pontnál két fontos elemre hívom fel a figyelmet. Az egyik, hogy amint azt az elbeszélő forrásokból láttuk, a Habsburg-ellenes magyar mozgalmat az oszmán krónikák egyedül vallási ellentétekre vetítették vissza, ami összhangban van az ahdnáme idézett részletével. A másik az, hogy a katolikus helyett a „pápista” szó használata az eredeti török szövegben arra utal, hogy a tárgyalt okmány egy magyar nyelvű előzményre vezethető vissza. A Wesselényi-mozgalomtól kezdve a magyar felkelők a Habsburg-ellenes katonai támogatás fejében alá kívánták vetni a maradék Magyarországot is a szultánnak. A behódolás feltételeit pontokba szedve ahdnáme tervezetben nyújtották be a Portán. Úgy vélem, hogy a most tárgyalt okmány is ezen az úton jött létre; ahol lehetett, a tervezet magyar mondatait fordították törökre és ahol megfelelő török terminológia nem állt rendelkezésre, ott a magyar kifejezéseket ültették át arab betűs alakban a török szövegbe. Ugyanezt az eljárást látjuk az ahdnáme harmadik pontjában, amely szerint „[A törökök] a magyar és a hozzá tartozó horvát nemzet országait, szertartásait (*âyîn*) és szokásait (*âdet*), s szabadságait tartsák tiszteletben. Ennek megfelelően kálvinista (*qâlvîništa*) és lutheránus (*lâterân*) szertartásaikat senki se akadályozza, s ne zavarja...”.

A második témakör a gazdasági kapcsolatokat ölelte fel, amelyek az adózás elfogadására és a kereskedelem kérdésére szorítkoztak. A közép-magyarországi kereskedők

---

³³ Rövid ismertetés: VOJTECH KOPČAN: A török Porta Thököly-politikája. in: BENCZÉDI LÁSZLÓ (szerk.): A Thököly-felkelés és kora. Budapest 1983. 125–126.

számára a szultán megengedte a szabad kereskedelmet, az adó összegét pedig évi negyvenezer fekete gurus összegben határozta meg, amely alatt ezüst tallért kell érteni. Szintén az erdélyi viszonyokat vették alapul, mikor a portai állandó követ és az adót bevívó rendkívüli követ ellátását a Porta magára vállalta.

A harmadik témakör vallási vonatkozású. Az idézett katolikusellenes feltételek mellett egy külön pont szólt a jezsuitákról. „Közép-Magyarország királya és népe maguk közül távolítsa el a Közép-Magyarország ellenségének számító, s szertartásaikat akadályozó és megzavaró jezsuitákat.” Arra kötelezték az (esztergomi) érseket és a püspököket, hogy ezeket váltsák le.

Az utolsó kérdéskör az oszmánok és az új magyar állam közötti viszonyt érintette. A török hadak ne háborgassák a magyar lakosságot. A török sereg által elfoglalt várakat, palánkokat adják át a magyaroknak, senki ne akadályozza, hogy az elpusztult területeket újra felvirágoztassák. A török–Habsburg békébe foglalják bele a magyarokat, akiket a török a későbbiekben is védjen meg. A kilencedik pont az 1606. november 11-én megkötött Habsburg–oszmán megállapodás, az ún. zsitvatoroki béke magyarokra vonatkozó részleteire utalt: „Hetvenöt éve a Habsburgokkal megkötött béke azon pontjait vegyék figyelembe és tartsák be, amelyek nagyúri szerződéslevélben (‘ahdnâme-i hü-mâyûn) Közép-Magyarország érdekében születtek, ezen feltételek alapján a területeiket és falvaikat, helységeiket, az ország irányítását és egyéb ügyeiket a régi formában békében tartsák meg.” A szultáni szerződések szabályainak megfelelően az oszmán uralkodó esküvel erősítette meg a tárgyalt pontok betartását.

A következő vizsgálandó mozgalom a II. Rákóczi Ferenc által vezetett szabadságharc (1703–1711). II. Rákóczi Ferenc nevét az 1703–1711-es szabadságharcra kapcsolatban alig említették meg török krónikások. Rásid tudta azt, hogy Lengyelország határainál kezdődtek a harcok. Szerinte Rákóczi Ferenc 60 ezer főnyi sereget gyűjtött maga mellé. Egy érdekes adatot is közölt, mely szerint Belgrádból és Temesvárról 500-500 katonát irányítottak Rákóczi segítségére. Ezt a tényt magyar adatok nem erősítik meg.³⁴ Szári Mehmed pasa krónikájában szinte szóról szóra a fenti leírás olvasható.³⁵

Ennél részletesebben dolgozták ki a hazánk múltjában inkább epizód jellegű mozzanatot. II. Rákóczi Ferenc hosszú bujdosás után 1716-ban meghívást kapott a szultáni udvartól. A török szakirodalom, forrásokra építve azt állítja, hogy Rákóczi Ferenc kezdeményezte a kapcsolatok felvételét. Pápay János követét és bizalmas titkárát küldte Havasalföldre, aki az ottani vajda, *Iskerletzáde Nikola* (Nikolae Mavrocordat) segítségével jutott a Portára. Ekkor a nagyvezír Lipveli Ahmed agát küldte Pápayval Franciaországba a fejedelemhez. Rásid krónikájában idézett is a Rákóczinak küldött levélből: „A jól védett birodalomhoz tartozó erdélyi és magyarországi királyságot, melyet nemrég az osztrákok elfoglaltak, oly módon, ahogy nemes őseim saját korukban elődeidnek és atyádnak adták, most a magas birodalomtól neked ajándékozzuk.” (1128. Rebijülá-

---

³⁴ RÁŠID III, 128.

³⁵ SARI MEHMED PAŠA, 1995. 839.

hir utója/1716. április 1–11.) Rásid adatával szemben Uzunçarşılı szerint Kücsük Bahri aga kísérté el Rákóczi portai diplomatáját, Pápay Jánost a fejedelemhez. Kapidzsibasi volt, mint azok, akik a 16–17. század folyamán az erdélyi fejedelmek beiktatásakor a Portáról jöttek, s a megerősítő leveleket kézbesítették. Szerencsére korabeli török másolatból ismerjük a szultán és a nagyvezír ekkor kiállított okmányait is. Legfontosabb adalékuk az, hogy az elküldött szultáni levél nem más, mint egy beiktató irat az erdélyi fejedelemségbe: „Mivel ... ön erdélyi fejedelemséget bíró dicső őseihez hasonlítva ... az örökölt birtokunknak számító Erdélyország megvédésében és megőrzésében fáradozik ... s ezzel a nagyúri barátságos elvárásunknak megfelel, ezért az erdélyi fejedelemséget önnek [adjuk].”³⁶

Így tehát a 18. század elején az oszmán politikai elit a „zöld tárgyalóasztal” mellett visszatért egy korábbi felfogáshoz, amely Erdélyt a birodalom adófizető vazallusai közé sorolta. II. Rákóczi Ferenc kiszolgáltatottságát mutatja, hogy ezt kénytelen volt elfogadni akkor, amikor a nevével fémjelzett szabadságharc külpolitikájának egyik legfontosabb törekvése éppen a töröktől való függés elkerülése volt.³⁷

A fenti adatok alapján arra következtetésre jutottam, hogy a török birodalom döntéshozói, bár a 18. század elején már közel két évszázados magyar kapcsolatokkal rendelkeztek, nem sokat értettek a magyar nemzet rendi törekvéseiből. Az egész bonyolult magyar ügy, a Habsburgokkal való szembeállítás szerintük csak egyfajta vallási ellentétre ment vissza. Talán még kevesebb figyelmet fordítottak a dolgok megértésére, mint I. Szülejmán korában, amikor az ország elfoglalására készülő birodalom elitje megismerkedett, ha felszínesen is, a Szent Korona-tan lényegével.³⁸

Az oszmánok tehát nem ismerték a magyar rendi viszonyokat, de nem is volt rá igazán szükségük. Rendelkeztek megfelelő jogi lehetőségekkel a másvallású csoportok integrálására. Széleskörű helyi, közösségi jogokat adtak a közösségeknek, akik megtartották az iszlám világtól való elkülönültségüket.³⁹ A birodalom könnyen integrálta a belső területeken élő keresztények csoportjait, amit igazol a Sinai-hegy keresztény közösségének adott szerződéslevelél (ahdnáme) is.⁴⁰ Ugyanígy járt el a Porta a nem muzulmán vazallus államok, Erdély, Moldva és Havasalföld esetében is, s a nemzetközi kereskedelem megindulásakor ugyanezen az elven adott kereskedelmi privilégiumokat (kapitulációkat), s tűrte meg – jogilag körülhatárolt formában – a nyugati országok telepeinek autonóm rendszerét.

---

³⁶ BOA (Istanbul) Nâme-i hümayün defteri 6. 377–378.

³⁷ BENDA KÁLMÁN: II. Rákóczi Ferenc török politikájának első éve 1702–1705. Történeti Szemle (1962) 189–209.

³⁸ CELÄLZÄDE MUSTAFA: Geschichte Sultan Süleymân Kânûnîs von 152 bis 1557 oder Tabakat ül-Memâlik ve derecât ül Mesâlik. (Kiadta: Petra Kappert) Wiesbaden, 1981. 193a–193b; THÜRY JÓZSEF: Török történetírók. II. Budapest 1896. 187.

³⁹ HALIL İNALCIK: „İmtiyâzât” The Encyclopaedia of Islam, New Edition. Leiden–London, III. 1179–1189.

⁴⁰ BOA (Istanbul) İbnülemin Maliye ve İmtiyazat 3. A forrásra Fatma Acun kolléganő (Hacettepe Üniversitesi, Ankara) hívta fel a figyelmemet, amit nagyon köszönök.

Az oszmán belpolitikai helyzetből következett, hogy az 1703-as évvel kezdődő magyar események mennyire kikerültek nézőterükből. Nem sokkal a magyar felkelés kitörése előtt egész Isztambult megrázó lázadás zajlott le. A mozgalmat a *dzsebedzsi* (fegyverkovács) egységek kezdték, hamarosan azonban elterjedt a fővárosban állomásozó összes katonai alakulat között. A felkelők népdívánt hoztak létre, puritán, és vallásos intézkedések sorával megszilárdították a közrendet, majd a szultánt II. Musztafát is lecserélve, öccsét III. Ahmed néven juttatták hatalomra. Az a kor, amelyben a Rákóczi mozgalom helyet foglal, az ún. *lále devri* (tulipánkor). Ez egy békés és sokkal inkább a jólét, mint a háborúk felé forduló, kifinomult művészeteket pártoló időszak volt. Bár Matúz József azt állítja, hogy e felkelés nem befolyásolta az oszmán állam működését,⁴¹ mégis úgy vélem, hogy ezek a 18. századi mozgalmak, s az ezt követő elkerülhetetlen nyugati nyitás eredményezte az Oszmán Birodalomban a vallási és nemzeti ébredését, amely paradox módon a birodalom bukásához vezetett.

---

⁴¹ Az ún. drinápolyi eseményre vö. MATÚZ JÓZSEF: *Az Oszmán Birodalom története*. Budapest 1990. 153–154.

STÄNDISCHE BEWEGUNGEN IN UNGARN UM DIE WENDE
DES 18. JHS UND DAS OSMANISCHE REICH

Die Zielsetzung des vorliegenden Artikels ist, die osmanischen Beziehungen der anti-habsburgischen ungarischen Stände am Ende des 17. Jhs zu untersuchen. Die behandelte Frage ist, ob die nationalen Bestrebungen der ungarischen Ständen im Zentrum des Osmanischen Reiches erkannt oder verstanden worden seien, oder sie nur deswegen unterstützt wurden, da die Türken von denen politische und militärische Vorteile erwarteten. Da die politische Struktur des Osmanischen Reiches im Vergleich zur europäischen Staatsstruktur völlig anders gestaltet war, ist auch das ideologische Hinterland der Machtübung unvergleichbar. Trotzdem zeigen uns die zeitgenössischen ungarischen Quellen, dass der Sultan und die türkischen Oberbefehlshaber über die Konflikte, die zwischen den habsburgischen und ungarischen Gegenparteien zum Forschein kamen, sachkundig reflektierten. Die ungarischen Edelleute, die seit 1666 mehrmals dem Sultan die Oberhoheit Ungarns mit jährlichen Geschenken (unausgesprochen Tribut) anboten, erwarteten von der osmanischen Macht, dass die adelig-ständische Konstitution, die in der europäischen Umgebung zur Stande gekommen ist, und die freie Königswahl akzeptiert wird. Da von der osmanischen-politischen Elite keine zeitgenössische Beschreibung zu dieser Zeit bekannt ist, und die wichtigsten Historiker an den höchsten Stellen der Hohen Pforte beschäftigt waren, werden die Angaben der osmanischen Chroniken für die Beantwortung der obigen Frage benutzt. Die Untersuchungen wurden auf den folgenden Werken als Basis aufgebaut: Silahdâr Fındıklılı Mehmed Aga: *Silahdâr târihi*. (Historisches Werk von Silahdâr), Mehmed Râşid: *Târih-i Raşid*. (Historisches Werk von Râşid), Defterdar Sarı Mehmed Paşa: *Zübde-i vekayiât* (Essenze der Vorfälle). Wo es möglich war, wurde das Quellenmaterial des Themas aus den verschiedenen Archiven, besonders die türkischen Urkunden verwendet. Als Schlussfolgerung soll betont werden, dass der Gegensatz zwischen dem Wienerhof und den ungarischen Ständen durch die türkischen Behörden – und in den Chroniken auch –, nur als eine Religionskonflikt bekanntgegeben wurde: die osmanischen Würdenträger haben die Substanz des ungarischen ständisch-religiösen Kampf nicht verstanden.